

BURSA SURLARINDAKİ ANTİK ve BİZANS MİMARİ SÜSLEME ELEMANLARI¹

Ancient and Byzantine Decorative Architectural Elements in the Walls of Bursa

Ayşın ÖZÜGÜL²
Hakkı Yiğit CEYLAN³
Egemen DENİZ⁴

Özet

İlk inşa evresi Hellenistik Çağ'a dayandırılan Bursa surlarında Antik ve Bizans dönemlerine ait arşitrav, friz, korniş, sütun ve paye başlığı, sütun gövdesi, oturma sırası, korkuluk babası gibi çok çeşitli mimari süsleme elemanları yapı malzemesi olarak yeniden kullanılmıştır. Bu çalışmada surlardaki devşirme malzemeden 30 tanesi belgelendirilmiş ve değerlendirilmiş, tarih önerileri verilmiş, Bursa'nın az tanınan Antik Çağ ve Bizans mimari parçaları üzerine araştırmalara katkı sağlanması amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında değerlendirilen mimari veya litürjik mobilyalara ait öğelerden, 19'u Antik Çağ'a, 11'i ise Geç Antik Çağ ve Bizans Dönemi'ne aittir. En erken tarihli örnekleri Antoninuslar Dönemi öncesine inmeyen, en geç tarihli olanları ise MS 9.-11. yüzyıllara tarihlenen parçalar, ait oldukları dönemlerde Bursa'daki yapılar ve mimari süslemeleri konusunda kaynak oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mimari süsleme, Bursa, Antik Çağ, Bizans, devşirme malzeme.

¹ Bu çalışma, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (BAP) tarafından desteklenen "Bursa Surları" başlıklı (Proje ID: 1604, Proje kodu: SYL-2023-1604) Lisansüstü Tez Projesi (LTP) kapsamında gerçekleştirilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, ozugul@uludag.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-5347-2640>).

³ Uzm. Sanat Tarihçi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, h.yigitceylan@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-4659-1796>).

⁴ Sanat Tarihçi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, egemendniz@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0003-0364-1607>).

Abstract

In the walls of Bursa, whose first construction phase dates back to the Hellenistic Period, a wide variety of architectural ornamental elements such as architrave, frieze, cornice, column shaft, block of *cavea*'s seating, and parapet pillar from the Ancient and Byzantine periods were reused as constructive materials. In this study, 30 of these fragments were documented and evaluated, historical suggestions were given, and it was aimed to contribute to research on the little-known Ancient and Byzantine architectural sculpture of Bursa. Of the architectural or liturgical furniture items evaluated within the scope of the study, 19 belong to the Ancient Age and 11 belong to the Late Antiquity and Byzantine period. Reused fragments, the earliest examples of which do not date back before the Antonine Period and the latest ones date back to the 9th-11th centuries AD, constitute sources for the buildings and architectural decorations in Bursa of the periods to which they belong.

Keywords: Architectural sculpture, Bursa, Antiquity, Byzantine, spolia.

Giriş

Bursa (Antik Προῦσα ἐπὶ τῷ Ὀλύμπῳ), Uludağ'ın (Ὀλυμπος) kuzey yamaçlarının eteklerinde, ovaya hakim bir düzlük üzerine kurulmuştur. Bursa'nın kuruluş tarihi hakkında görüşler çeşitlidir. Strabon, I. Prusias'ın kentte onarım faaliyetleri yürüttüğünü ve var olan eski bir yerleşim üzerine *Prusa ad Olympum* adıyla kurduğunu aktarmaktadır (2000: s. 55-56). Diğer yandan Gaius Plinius Secundus Maior (Yaşlı Plinius, MS 23-79), kentin Kartacalı komutan Hannibal Barca'nın önderliğinde Olympos'un eteklerinde kurulduğunu ifade etmektedir (1947: v, s. 148). H. İnalçık, kentin MÖ 2. yüzyıl ve sonrasında, A. Kuran ise I. Prusias (MÖ 232-192) döneminde kurulduğu görüşündedir (1992: 445-449; 1996: 114).

Yaklaşık 0.445 km²'lik bir alana oturan Osmanlı öncesi Bursa'sı, bugün yaygın olarak Hisar veya Kale olarak anılan yaklaşık 2850 m uzunluğunda surlarla çevrilidir. Şehrin özgün halinde güney, batı ve doğuda altı kapısının bulunduğu bilirse de günümüze beşi ulaşabilmiştir. Bu kapılar bugün Saltanat Kapı (Hisar Kapı/Tabak Kapısı), Taht-ı Kale Kapısı (Zemin Kapı/Dış Yer Kapı), Yer Kapı, Fetih Kapı (Su Kapısı), Zindan Kapı (*Bâb-ı Sicn*, باب-ی-جی-ص) ve Kaplıca Kapı olarak anılmaktadır. Surlar, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerindeki birçok onarım ve yenileme çalışmaları ile günümüze ulaşmış, bunlardan sonuncusu Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından gerçekleştirilmiştir.

Şehir duvarlarında, kule ve kapılarında kullanılmış olan çok sayıdaki devşirme malzemeden, bu çalışmada bir levha (?), iki korkuluk babası, iki pilaster, altı korniş, iki impost, bir İon sütun başlığı, iki pilaster başlığı, dört arşitrav, dört arşitrav-friz bloğu, iki friz, iki altar (?), bir lahit, bir adak steli olmak üzere toplam 30 parça ele alınmıştır.

1. Bursa Surlarında Kullanılan Antik Mimari Süsleme Elemanları

1.1. Pilaster (Res. 2, Çiz. 1). Yer Kapı güneyindeki kulenin batı cephesinde (40.18231, 29.05662). Prokonnesos mermeri. Mevcut yük.: 132 cm, gen.: 34 cm, der.: 32,5 cm. Tek yüzü görülebilen pilaster, iki yanda Lesbos *kymationu* ve boncuk ve pul dizisi arasında *acanthus* sarmaşığı ve aralarında çiçeklerden oluşan bezemeye sahiptir. Tarih Önerisi: MS 2. yüzyıl.

Pilasterin ana silmesindeki çiçekleri çevreleyen *acanthus* sarmaşığı rölyefi, Nikaia tiyatrosunun Hadrianus Dönemi evresine ait yapı kalıntıları arasında bulunan iki pilasterin (Z. Koçel-Erdem, 1995: s. 21, lv. 3, res. 2a-2b) süslemeleriyle yakın benzerlik taşımaktadır. Boukoleon Sarayı'ndaki bir diğer benzer örneği G. Mendel, MS 1. veya 2. yüzyılın başlarına tarihlendirmiştir (1966: s. 425, çiz. 1179).

1.2. Pilaster (Res. 3, Çiz. 2). Yer Kapı ile batısındaki kule arasında iç sur sırası beden duvarı güney yüzünde (40.18242, 29.05633). Prokonnesos mermeri. Mevcut yük.: 47,5 cm, Gen.: ~35 cm. Pilasterin üst kısmına ait parçada Lesbos *kymationu* ve boncuk ve pul dizisinin oluşturduğu bordürün çevrelediği kanatları açık, başı sağına dönük cepheden tasvir edilmiş kartal figürü görülmektedir. Kartalın altındaki figür veya motif seçilememektedir. Tarih Önerisi: MS 2. yüzyıl.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaygın olarak kullanılan üstte figür ile tamamlanan *acanthus* sarmaşığı rölyefli pilasterlerin Leptis Magna'daki örnekleri en bilinenler arasındadır. Surda bulunan pilaster, Leptis Magna'dakilerden başka Anadolu'da Aphrodisias Hamamları'nı avluya bağlayan anıtsal kapının kuzeyini süsleyen, Hadrianus Dönemi'ne tarihlendirilen pilasterler ile kompozisyonun yanı sıra yaprakların biçimleri bakımından da benzerlik taşımaktadır (G. Mendel, 1914: s. 182, çiz. 493, s. 183, çiz. 493; Z. Koçel-Erdem, 1995, s.31-32, lv. 12, res. 2a). Bursa Arkeoloji Müzesi'ndeki bezeme, malzeme ve boyut bakımından benzer üç pilasterden biri Mustafakemalpaşa İlçesi'ndeki Miletopolis yakınlarında bulunmuştur, diğerlerinin menşeleri bilinmemektedir.

1.3. İon sütun başlığı (Res. 4, Çiz. 3). Zindan Kapı avlusunun kuzey duvarının güney yüzünde (40.18407, 29.04977). Mermer. Mevcut yük.: 26 cm, gen.: ~79 cm. Sadece volütleri seçilebilmektedir. Tarih Önerisi: MS 1.-2. yüzyıllar.

Başlığın sadece bir kısmının görünmesi, iyi korunmuş olmaması tarihlen-dirme ve yorumlamayı zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte Kaunos'ta yuvarlak planlı yapıda bulunan İmparator Augustus Dönemi'ne tarihlenen İon başlığı, Pergamon'da kazı evinde muhafaza edilen MS 1. yüzyıla ait örnek, aynı döneme ait Burdur Müzesi'ndeki bir diğeri ve boyutları ile Knidos'daki C Kilisesi'nin batısında iyi korunmuş bir başlık ile karşılaştırılabilir (O. Bingöl, 1980: s. 23-24, lv. 1, res. no.: 165, lv. 2, res. no.: 215; 2006: s. 205-206, kat. no.: 4, lv. 7, res. a; F. Selçuk 2019: s. 140, lv. 49, res. 2).

1.4. Arşitrav (Res. 5, Çiz. 4). Yer Kapı'nın batısındaki kulenin güney duvarında (40.18245, 29.05611). Prokonnesos mermeri. Mevcut yük.: 32,5 cm, gen.:

83 cm, der.: 33,5 cm. Üç *fascialı* arşitravın üst *fasciasında* soldan sağa sırayla Φ, I ve O harfleri yer almaktadır. Tarih Önerisi: MS 1. - 2. yüzyıllar.

1.5. Arşitrav (Res. 6, Çiz. 5). Yer Kapı kuzeyindeki kulenin güney cephesinde (40.18232, 29.05666). Prokonnesos mermeri. Mevcut yük.: 34 cm, gen.: 82 cm, der.: 6 cm. Arşitrav üç *fascialıdır* ve üst *fasciasında* soldan sağa “A, Y, T ve Ω” harfleri yer almaktadır. Tarih Önerisi: MS 2. yüzyıl. “A” harfinin sadece sağ kısmı görülmektedir. İmparator ünvanı olan “[A]YTWKPATOP” (*Autokrator*) yazıyor olması muhtemeldir.

İznik, Lefke Kapı’daki arşitravda hem Marcus Plancius Varus’un hem de İmparator Hadrianus’un adları geçmektedir. Ayrıca Bursa’da batı sur duvarındaki bir yazıtta da Hadrianus’un ismi yer almaktadır. Hamamdan bahseden yazıtın orijinalinde;

“Αυτοκρατορ Καισαρ, Θεου Τραιαν]ου Παρθικου υιος, θεο[υ Νερωνα
[υιωνοσ, Τραιανος ‘Αδριανος Σεβ]αστος, αρχιερευς μεγισ[τοσ]
[δημαρχικης εξουσιας το ..., υ]πατος * το * γ *, πατη[ρ πα]-
[τριδος, Προυσαεων προς το ‘Ολυμ]πω τοις αρχουασι και τη [βου]-
[λη και τω διμω χαιρειν. Η υπ ε]μου πεμφθεισα υμιν δ[
[]ραν και τα θερμα υδατα [εκ]-
[]αμφισβητησις. Ε[” yazmaktadır⁵.

Çevirisi ise;

“İmparator Sezar, tanrı (*divus*) Traianus Part Fatihi’nin (*Parthicus*) oğlu, tanrı (*divus*) Nerva’nın torunu, Traianus Hadrianus Augustus, başrahip (*pontifex maximus*), ilk kez *tribünlük* ve veto (*tribunician*) yetkisi verilen, üçüncü kez konsül ve devletin babası (*pater patriae*), yetkilileri ve konseyi selamlıyor. *Prusa ad Olympum* halkı, benim tarafımdan gönderilen [...] ve hamamlar [...]” yazmaktadır (T. Corsten, 1991: 16-17). Benzer yazıtta İznik’te Lefke Kapı ve İstanbul Kapı’nın üzerlerinde de rastlanmaktadır. İmparator ünvanlarından *tribunicia potestasın* İznik’teki yazıtta da geçmesinden dolayı, Hadrianus’un *tribunus* ünvanını aldıktan sonra, 123 tarihinde İznik’i ziyaret edip onarımını desteklemesi yazıtların çağdaş olabileceklerini düşündürmektedir (Z. Koçel-Erdem, 1995: s. 18-19).

1.6. Arşitrav (Res. 7, Çiz. 6), Yer Kapı’nın batısındaki beden duvarının kuzey, dış cephesi duvar örgüsünde (40.18244, 29.05658). Prokonnesos mermeri. Mevcut yük.: 25,5 cm, gen.: ~31 cm. Arşitrav parçasının sadece soffiti görülebilmektedir. Dar bant içerisinde iki ve bir tam iki yarım olarak sıralanmış, stilize

⁵ Marmara Üniversitesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim dalından Doç. Dr. Hüseyin Sami Öztürk’e yazıtın transkripsiyonunu paylaştığı için teşekkürü borç biliriz.

defne yapraklarından oluşan girlandlı bezemesi bulunmaktadır. Tarih Önerisi: MS 2.-3. yüzyıllar.

Perge'de Sütunlu Cadde'de ve Severus Çeşmesi'ndeki bu tip soffit bezemeli arşitravlar Septimius Severus Dönemi'ne, Rhodiapolis'de Asklepieion-Hadria-neum Stoası'nda yer alan bezemeli soffitli fragman MS 2. ve 3. yüzyıllara, Kyzikos'taki örnekler ise Hadrianus Dönemi'ne tarihlendirilmiştir (H. Abbasoğlu, 1994: s. 36, lv.: 3, kat. no.: 10, res. 4, s. 41, lv.: 6, kat. no.: 25, res. 3; H. K. Seyirci, 2014: s. 345, fig. 3; T. Aydın-Çakmak: 2022, s. 64, res. 132, kat. no.: 132-G87).

1.7. Arşitrav (Res. 8). Hisar Kapı'nın güneyinde bulunan yuvarlak planlı kulenin kuzey cephesinde (40.18451, 29.05838). Üstünde bezeme ya da yazıt bulunmamaktadır. Prokonnesos mermeri. Mevcut yük.: 39 cm, gen.: ~310 cm. İon düzeninde ve üç *fascialı*dır. Tarih Önerisi: MS 1.-2. yüzyıllar.

1.8. Arşitrav-friz bloğu parçası (Res. 9, Çiz. 7). Yer Kapı'nın batısındaki burcun güney duvarındadır (40.18241, 29.05614). Mermer. Mevcut yük.: 59 cm, gen.: 63 cm. Arşitravın iki *fascia* halat motifli bir silme ile ayrılmıştır. Arşitrav tacında altta boncuk ve pul dizisi, bunu üzerinde İon *kymationu* bulunmaktadır. Friz tacında ise *kyma rekta* profilli dil-yaprak dizisi bezemeli silme görülmektedir. Tarih Önerisi: MS 2. yüzyıl.

Kremna'da Antoninuslar Dönemi'ne ait Küçük Propylaion'daki lento friz bloğu ve MS 2. yüzyılın sonlarına tarihlenen Propylaion'un güneybatısında bulunan arşitrav ile benzerlik gösterir (H. Metin ve M. Çidem, 2020: s. 419, res. 10; s. 420, res. 12).

1.9. Arşitrav-friz blokları (Res. 10, Çiz. 8-9). Zindan Kapı avlusunun kuzey duvarının avluya bakan yüzünde (40.18409, 29.04966). Prokonnesos mermeri. Mevcut ölçüleri: Çiz. 9 Yük.: 63 cm, Gen.: ~50 cm, Çiz. 10 Yük.: 62 cm, Gen.: ~62,7cm. Aynı arşitrav-friz bloğuna ait iki parçanın yatay kesitleri içbükeydir. Benzer biçimli, kavisli bir üçüncü blok aynı duvarda üst yüzeyi dışa bakar şekilde yerleştirilmiştir. Friz kısmında *acanthus* yapraklarından oluşan sarmaşık, friz tacında İon *kymationu* yer almaktadır. İki *fascialı* arşitravın tacını üstte palmet dizisi, altında İon *kymationu* ve en altta boncuk ve pul dizisi bezemeli silmeler oluşturmaktadır. *Fascialar* Lesbos *kymationu* ile bölünmüştür. Tarih Önerisi: MS 1. yüzyıl sonu - 3. yüzyıl başları.

G. Mendel, *acanthus* yapraklarındaki damarlar ve yaprakların yürek benzeri şekillerinin İonia Okulu etkisinde gelişen Antoninuslar Dönemi'nin bezeme anlayışı ile paralel olduğunu belirterek Sardes, Didyma, Magnesia ad Meandrum, Aizanoi ve Aphrodisias'daki örnekler ile karşılaştırarak İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki benzerlerini MS 1. yüzyılın sonları ile 2. yüzyılın başlarına tarihlendirmiştir (1966: s. 426-427). Sarmaşığın dış ve yan yapraklarının iç içe geçtiği MS 2. yüzyıl sonu ile 3. yüzyıl başlarına tarihlenen örneklerine Laodikeia Septimius Severus Nymphaeumu, Caracalla Nymphaeumu, Side G Nymphaeumu, Perge

F2 Nymphaeumu ve Termessos Tiyatrosu'nda rastlanmaktadır (B. Yener, 2019: 274). Düzgün sarmallarla oluşturulmuş yan dalları, rozetlerin düzeni ve dolgun olmayan yaprakları, Antoninuslar Dönemi'ne tarihlenen Side Tiyatrosu, Aspendos Tiyatrosu'nun sahne binası (MS 161-168) ve Miletos Faustina Hamamı'ndaki (MS 160-170) kıvrım dal motifleri ile paralellik gösterir (B. Yener, 2019: 283-284). *Kyma rekta* profilli *anthemion*, İon *kymationu* ve boncuk ve pul dizisi Knidos'da, kilisenin güneyinde bulunan üst yapıya ait mimari parçanın bezemesi ile karşılaştırılabilir (F. Selçuk, 2019: s. 133, lv. 34, res. 1).

1.10. Arşitrav-friz blokları (Res. 10, Çiz. 10-11). Zindan Kapı'nın avlusunun kuzey duvarının avluya bakan yüzünde (40.18409, 29.04966). Mermer. Res. 10 ve Çiz. 11 yük.: 52 cm, Gen.: ~26 cm. Res. 10 ve Çiz. 12 yük.: 58 cm, Gen.: ~66 cm. Arşitrav *fasciaları* iki sıra halat ile ayrılmıştır. Arşitravin taç kısmında boncuk ve pul dizisi ve Lesbos *kymationu* bulunmaktadır. Frizler *acanthus* sarmaşığı, friz tacı İon *kymationu* ile süslenmiştir. Tarih Önerisi: MS 2. yüzyıl.

Frizlerin bezemesi, Zindan Kapı'nın avlusunun kuzey duvarındaki diğer parçalarla benzerdir. Laodikeia'da Traianus Nymphaeumu'nun bulunan alınlıkta ve gene Laodikeia'da gymnasiumdaki bir paye başlığında görülen Lesbos *kymationu*, arşitravların taç kısımlarındaki ile yakınlık göstermektedir (B. Yener, 2019: 259-260).

1.11. Arşitrav-friz bloğu (Res. 11, Çiz. 12). Mermer. Mevcut yük.: 29 cm, gen.: 25 cm. Yer Kapı'nın batısına uzanan iç sur duvarının dış örgüsüne açılan kemerli açıklığın batısında (40.18243, 29.05618). Arşitravin *fasciaları* birbirinden boncuk ve pul dizileri ile ayrılmıştır. Arşitrav tacında Lesbos *kymationu* ve İon *kymationu* yer almaktadır. Tarih Önerisi: MS 2. yüzyıl sonları - 3. yüzyıl başları (?).

Bezemesi, Perge'deki MS 2. yüzyıl sonlarına tarihlenen kapının lentosu, Parion Tiyatrosu'ndaki friz ve Aspendos Nymphaeumu'ndaki arşitravin bezemeleri ile paraleldir. *Kymation*daki çanaklarla pulların birleşmesi Geç Antoninuslar Dönemi ile Erken Severuslar Dönemi özelliğidir (H. Metin ve M. Çidem, 2020: s.420, F11, F12, F13).

1.12. Friz (Res. 12, Çiz. 13). Yer Kapı ile batısındaki kule arasında uzanan beden duvarının güney yüzünde (40.18242, 29.05624). Mermer. (Çiz. 14) 1.12a.: Yük.: 38 cm, Gen.: ~79,2 cm. 1.12b.: Yük.: 38 cm, Gen.: ~166,5 cm. Aynı frize ait iki parça. Bezemesi altta *acanthus* sarmaşığı ve çiçekler, üstte ve pul dizisinden bir taç ve İon *kymationu*ndan oluşmaktadır. Tarih Önerisi: 2. yüzyıl.

Perge Hadrianus Takı'ndaki kıvrım dallı friz ile benzerliği bulunan parçanın aynı şekilde İon *kymationu*lu friz tacı bulunmaktadır (Z. Koçel Erdem, 1995: s.53-55, lv. 24 res.1).

1.13. Friz (Res. 13, Çiz. 14). Yer Kapı ile batısındaki kule arasında iç sur beden duvarı güney yüzünde kemerli açıklık üzerinde (40.18242, 29.05618). Prokonnesos mermeri. Mevcut yük.: 31,5 cm, gen.: ~50 cm. Güreş müsabakası-

nı konu alan kompozisyonun sağında karşılıklı birbirlerinin omuzlarından tutar pozisyonda profilden iki güreşçi, solda *khiton* ile tasvir edilmiş ayakta duran, sol eli havada bir erkek figürü görülmektedir. Tarih Önerisi: 1.-2. yüzyıllar.

Benzer konulu sahnelere erken dönemlerden beri seramiklerde, Pisidia'da Ariassos ve Selge, Kilikia'da Syedra kentinin sikkelerinde de rastlanmaktadır. Betimlemenin yakın bir örneği İstanbul Arkeoloji Müzesi koleksiyonundaki bir friz parçasında görülmektedir.

1.14. Korniş (Res. 14, Çiz. 15). Fetih Kapısı batısında iç sur dış cephesinde (40.18284, 29.05334). Mermer. Ölçülebilen yük.: 18 cm, gen.: ~51,5 cm. Üstte üç adet dış, altta ise İon *kymationu* bulunmaktadır. Tarih Önerisi: MS 1. yüzyıl (?).

İmparator Augustus Dönemi'nin ikinci yarısından itibaren İon *kymationu*nda belirgin olarak izlenebilen kavisin sertleşmesi ve belirgin kanallarla çanakların oluşturulması mevcut korniş parçasının süslemesinde de gözlenebilmektedir. MS 1. yüzyılın başlarından itibaren sevilerek kullanılan bu stilin İmparator Tiberius Dönemi'nde de devam ettiği izlenmektedir. Benzer nitelikteki süsleme örneklerine Ephesos Mazaeus Mithridates Kapısı'nda, Geç Augustus Dönemi'ne yerleştirilen Ephesos Liman Kapısı'nın paye başlığında, Geç Augustus-Erken Tiberius Dönemi'ne ait Pisidia Antiocheia'sı Augustus Tapınağı'nda ve Laodikeia'da da rastlanmaktadır (B. Yener, 2019, s. 249). Flaviuslar Dönemi'nde, karakteristik olarak ok motifinin yaygın olarak düz yerine kanatlı tercih edildiği ayırt edicilik bakımından önemlidir. Side'deki Vespasian Anıtı'nın kornişindeki İon *kymationu* bezemesindeki benzerlikleri dikkat çekicidir (Yurtsever, 2017: s. 268).

1.15. Korniş (Res. 15). Zindan Kapı doğusunda iç sur sırası dış yüzünde (40.18392, 29.0501). Prokonnesos Mermeri. Mevcut yük.: 21 cm. Duvar örgüsü içine yan yüzü dışa bakar şekilde yerleştirilmiştir. Üstte düz şerit, altında anthemion, en altta ise boncuk ve pul dizisi bezemelidir. Kapalı ve açık palmet/lotus yapraklarının dilimlerinin arası iyice açılmıştır. Boncuklar uzamış, birbirinden uzaklaşmıştır. Tarih Önerisi: MS 2.-3. yüzyıllar.

Anthemion kuşağı ve boncuk ve pul dizisi Laodikeia'daki Septimius Severus Nymphaeum'undaki örneklerle benzerdir. Boncuk ve pul dizisindeki sivrilen pul ve hacimli, uzun boncukların oluşu Geç Antoninuslar-Erken Severuslar Dönemlerinin karakteristik özelliğidir (B. Yener, 2019: s. 266). Anthemion kuşağında yaprakların birbirinden ayrılıkları ve derinliği ile "S" formu kıvrımları da Severuslar Dönemi süsleme beğenisine referans sağlamaktadır (B. Yener, 2019: s. 274).

1.16. Korniş (Res. 16). Yer Kapı ile batısındaki kule arasında iç sur sırası beden duvarı güney yüzünde (40.18243, 29.05647). Beyaz mermer. Mevcut yük.: 70 cm, Gen.: 72,5 cm, Dış aralığı: 2,5 cm, Dış kalınlığı: 6 cm. Alt yüzü dışa bakar şekilde yerleştirilmiştir. Sol kenarında dokuz adet dış bulunmaktadır. Tarih Önerisi: MS 1.-3. yüzyıllar.

Korniş parçasının sadece Antik mimarlıkta en sık rastlanan cephe bezemelerinden biri olan dişli frizi görülebildiği için sağlıklı bir tarihlendirme ve değerlendirme mümkün değildir. Bununla birlikte Roma Dönemi'nde diş boyutlarının küçülmesi, aralıklarının daralması gibi bilgilere ve oran, boyut olarak benzer örneklerle dayanarak tarih önerisi getirilebilmektedir (P. Ross, 1976: s. 108).

2019 yılında Phaselis Antik Kenti'nde yürütülen arkeolojik çalışmalarda anıtsal mezara ait olduğu saptanan diş sıralı korniş bloğu bulunmuştur (M. Arslan ve N. Tüner-Önen, 2019: 431-432, fig. 20). S. Cormack'ın Patara ve Myra'da karşılaştığı benzer örnekler Bursa Surları'ndaki korniş parçasının dişli frizinin ölçülerine yakındır (2004: s. 273).

1.17. Korniş (Res. 17). Zindan Kapı'dan kuzeye devam eden sur beden duvarı üzerinde dış cephede (40.18417, 29.04937). Beyaz mermer. Ölçüleri alınamamıştır. Duvara baş aşağı yerleştirilmiştir. Silmelerinden sadece en alttaki dişli friz kalmıştır. Tarih Önerisi: MS 1.-2. yüzyıllar.

Sagalassos'daki Antoninus Pius Tapınağı ile Termessos'daki N2 Tapınağı'ndaki friz kuşaklarının üstündeki korniş blokları ile benzerdir (Z. Koçel-Erdem, 1995: s. 81-82, lv. 51, res. 2; A. Erön, 2007: s.138 lv. 1-a).

1.18. Adak steli (Res. 18). Fetih Kapı batısında iç sur sırası dış yüzünde (40.1829, 29.05316). Mermer. Ölçüleri alınamamıştır. Görünen yüzünde herhangi bir bezeme veya yazıt bulunmamaktadır. Üst kısmı, duvara yerleştirilmeden önce farklı bir amaçla kullanmak üzere oyulmuştur. MS 2.-3. yüzyıllar.

Batı Phrygia'daki Laodikeia Combusta'da, Konya, Kadınhanı'nda ve Ak-saray, Taşpınar'da benzerleri bulunmaktadır. (W. M. Calder, 1928: s. 7, fig. 9; s. 35, fig. 59). Eskişehir'deki benzerlerinin büyük çoğunluğu; müzede korunanlar, Seyitgazi ilçe ve köylerindeki örneklerden oluşmaktadır (C. W. M. Cox ve A. Cameron, 1937: s. 63, lv. 37, fig. 127; lv. 38, fig. 134b; lv. 39, fig. 140). Bursa'daki karşılaştırılabilir örnekler ise Dobruca ve Mustafakemalpaşa ilçelerinde bulunmuştur (Y. Ötügen, 1996: s. 267, lv. 48, res. 3, s. 269, lv. 48, res. 5). Bithynia Bölgesi'nde Bilecik, Söğüt'e bağlı Dönmez Köyü'nde, Küre Beldesi'nde ve Kükürt Köyü'nde de yakın örneklerine rastlanmaktadır (N. E. Akyürek-Şahin, 2012: s. 360, fig. 12a, s. 362, fig. 15a, s. 364, fig. 18b, s. 365, fig. 19a).

1.19. Lahit (Res. 19, Çiz. 16). Hisar Kapı güneyinde beden duvarı üzerinde dış örgüde (40.18537, 29.05788). Mermer. Mevcut yük.: 31,5 cm, gen.: ~123,5 cm. Girlandlı *bukephalion*lu lahitler grubundandır. Kurdelalı girlandlar arasında öküz başları yer almaktadır. Tarih Önerisi: MS 2.-3. yüzyıllar.

Roma Dönemi'nde yaygın girlandlı lahitlerin alt gruplarından. Girland ve *bukephalion*, lahitler dışında sıklıkla ostothek ve frizlerde de kullanılmıştır.

Düzce'de Konuralp Antik Kenti'nde, Karaman'da, Abeadae Antik Kenti'nde bulunan benzer lahitler MS 2.-3. yüzyıllara tarihlenmektedir. British Museum'da da 1973,0327.44 envanter numaralı Prokonnesos üretimi ve MS 2. yüzyıl son-

larına tarihlenen lahit benzer kompozisyon işlenmiştir (S. Walker, 1990: s. 340).

Lahit formlu girlandlı *bukephalion*lu ostoteklerler arasında Silifke Müzesi'nde bulunan MS 2. yüzyıla tarihlenen bir örnek Alanya ve Efes Müzesi'nde yer alan MS 1. ve 3. yüzyıllar arasına ait ostotekler sayılabilir (U. Tepebaş ve S. Durugönül, 2013: s. 101, kat. no.: 66, s. 171, kat. no.: 146., N. Yıldırım, 2020: s. 563, res. 4, s. 559, kat. no.: 4, G. Koch, 2010: s.180 res. 78; s. 181 res. 82). Bursa Arkeoloji Müzesi ve İznik Arkeoloji Müzesi'nde de girlandlı lahit, ostotek ve frizler bulunmaktadır.

Benzer kompozisyonu taşıyan frizlerin ise Geç Antoninuslar ve Severuslar Dönemleri örneklerine Sinope Antik Kenti'nde, Erken İmparatorluk Dönemi'ne, MS 2. yüzyılın sonu ile MS 3. yüzyılın başlarına tarihlenen örneklerine Pisidia'da Atabay'daki Ertokuş Medresesi'nde, Aksu'da Zindan Mağarası'ndaki Tymbria-da Eurymedon Kutsal Alanı'nda ve Yalvaç Müzesi'nde rastlanmaktadır (N. Yıldırım, 2020: 561, A. O. Alp, 2006: s. 220, kat. no.: 55, lv. 30, res. a, s. 226-227, kat. no.: 72, lv. 37, res. c.).

2. Bursa Surlarında Kullanılan Geç Antik-Bizans Dekoratif Mimari Elemanları ve Litürjik Mobilya Parçaları

2.1. Altar (?) (Res. 20). Zindan Kapı ve Fetih Kapı arasında takip edilemeyen dış sur sırasına ait kulenin güney cephesindedir. (40.18325, 29.05142). Mermer. Ölçüleri alınamamıştır. Dörtgen bloğun görünen yüzünde, alt kolu uzun bir haç kabartması bulunmaktadır. Kırık olduğundan dolayı diğer yüzleri ve varsa bezemeleri görülmemektedir Tarih Önerisi: Geç Antik Çağ.

Yaygın olarak tip 1; masa şeklinde, tip 2; sandık veya lahit şeklinde ve tip 3; blok şeklindeki altarlar olarak sınıflandırılan altarlardan tip 3'e benzemektedir (A. Aydın, 2010: s. 352, fig. 4, s. 366). Bu tip altarlar diğer ikisine nazaran sayıca daha az bulunmaktadır (2010: s. 352). Amasya Müzesi'nde sekizgen, Bolu Müzesi'nde altıgen ve Kayseri Müzesi'nde yuvarlak kesitli örnekleri vardır (E. Keskin, 2012: s. 476). Sekizgen ve haç motifli benzer örnekleri İznik Müzesi'nde ve Kütahya'da yer almaktadır. İznik'teki örnek sonradan kuyu ağzı, Kütahya'daki örnek ise yanlarına kırlangıç kuyruğu baskı kolu yuvaları açılarak pres-ağırlık taşı olarak kullanılmıştır.

2.2. Altar (?) (Res. 21). Zindan Kapı ve Fetih Kapı arasında takip edilemeyen dış sura ait kulenin güney cephesinde (40.18325, 29.05143). Kireç taşı. Ölçüleri alınamamıştır. Kule duvarına yan yerleştirilmiştir ve tek yüzünde alt kolu uzun haç motifi bulunmaktadır. Tarih Önerisi: Geç Antik Çağ.

İşlendiği taş türü dışında bir önceki (2.1.) ile aynı özellikleri taşımaktadır.

2.3. Korkuluk babası (Res. 22, Çiz. 17). Hisar Kapı güneyindeki dörtgen planlı kulenin kuzey cephesinde (40.18503, 29.05816). Mermer. Mevcut yük.: ~72 cm, gen.: 24 cm. Özenli bir işçilik göstermeyen babanın görünen tek yüzün-

de dışta düz bir silmeden oluşan çerçeve içinde dışbükey profilli bir bant yer alır. Tarih Önerisi: Geç Antik Çağ.

Narteks, galeri, solea, templon veya ambon korkuluklarında kullanılan babaların en sade ve yaygın görülen türündendir. Bursa Arkeoloji Müzesi'ndeki benzerlerinin haricinde yakın coğrafyada Mudanya, Güzelyalı'da ve Mustafake-malpaşa, Garipçetekke'de sütun kaideli benzerlerine rastlanmaktadır (Y. Ötüken, 1996: s. 65, lev.:3,3, s. 67, lev.: 4,3-4. s. 68, lev.: 5,2). Bursa'da Gölyazı Köyü'nde de dağınık parçalar halinde örnekleri mevcuttur (A. Tiryaki, 2016: s. 823, res. 9). Eskişehir, Seyitgazi'deki Seyyid Battal Gazi Türbesi'nin avlusundaki lahitte devşirme olarak kullanılmış örnekleri de mevcuttur (E. Parman, 2002: lev.: 51, res.: 56). Çanakkale, Ayvacık'ta Kösedere Köyü mezarlığının duvarında kaidesiz olanları devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Ezine'de, Güllüce Köyü mezarlığında da yakın kullanımlarını görmek mümkündür (A. Çaylak-Türker, 2018: s. 63, Çiz. No.: 7, Kat. No.: 10., s. 65, Çiz. No.: 10, Kat. No.: 13, fig. 36., s. 69, Çiz. No.: 14, Kat. No.: 22, fig. 44). Bilecik, Söğüt'teki Ortaca Köyü'nde kaidesiz bir örneği çeşmenin yanında değerlendirilmiştir (TIB 7, 1990: res. 93). Eskişehir, Odunpazarı'nda, Alâeddin Camisi'nin batı cephesinin en güney ucunda Dokimeion *pavonazzetto* mermerinden yapılmış kaidesiz bir örneği yer almaktadır (H. Y. Ceylan, 2023: s. 82, kat. no.: 9, res. 48). Kocaeli, Karatepe İlçesi'nde de Bilecik örneğinde olduğu gibi çeşmede yeniden kullanılmıştır (K. Belke ve N. Mersisch, 2020: fig.: 112). Kırklareli, Vize'de imarethanenin güney cephesinde de duvar örgüsünde yapı taşı olarak işlevlendirilmiştir (M. Çavdar, 2014: s. 10, şek.: 2.7., Kat. No.: B-1).

2.4. Korkuluk babası (Res. 23, Çiz. 18). Hisar Kapı güneyinde beden duvarının dış yüzünde (40.18538, 29.05785). Mermer. Mevcut yük.: 87.5cm, gen.: ~17 cm. Bir düz bant ile çerçevelenmiş dışbükey profilli kartuş bezemelidir. Tarih Önerisi: Orta Bizans Dönemi.

Bursa, Büyük Kumla'da Bakkal Piri Camisi'nde, Mirzeoba'da Eski Cami'de benzer örnekleri yer almaktadır (Y. Ötüken, 1996: s. 59, lv. 1, res. 3, s. 66, lv. 3, res. 5). Ayrıca yine yakın coğrafyadan Yenişehir'de ve Barcın'da da topuzlu örnekler bulunmaktadır (A. Özügül, 2013: s. 71, Kat. No.: 2-4, s. 74, res. 2-4).

2.5. Levha (?) (Res. 24, Çiz. 19). Zindan Kapı doğusunda iç sur duvarının dış yüzünde (40.18391, 29.05011). Levhanın kenarına ait küçük bir kısmı korunmuştur. Bezemesi düz bir bordür ile çevrelenmiş kabartma sarmaşık motifinden oluşmaktadır. Mermer. Mevcut yük.: 12,5 cm, gen.: 53 cm. Tarih Önerisi: MS 5.-6. yüzyıllar.

Benzer türde, dış bordüre yakın, genellikle ortada bulunan ana kompozisyonu çevreleyen bir bant oluşturan alçak kabartma stilize kıvrım dallara Geç Antik Çağ'da levha, lahit, tavan kasetlerinde rastlamak mümkündür. Surlardaki örnek kesin tanımlanamadığından burada levha olarak nitelendirilmiştir.

Karadeniz Ereğlisi'ndeki (Herakleia Pontike) Orta Cami'nin mihrabında kullanılmış kornişlerin ve Kırklareli Vize'deki ilçe kütüphanesinin bahçesindeki kapı sövesi olarak tanımlanmış parça ile bezeme bakımından benzerdir (A. Kıpramaz, 2019: s.50, kat. no. 41, kat. no. 42.; M. Çavdar, 2014: s.181, kat. no. M-1, sıra no. 113).

2.6. Korint paye / pilaster başlığı (Res. 25, Çiz. 20). Yer Kapı ile batısındaki kule arasında iç sur sırası beden duvarı güney yüzünde (40.18243, 29.05657). *Kalathos*unda altta üç tam, üstte iki tam iki yarım olmak üzere iki sıra *acanthus* yaprağı işlenmiştir. Prokonnesos mermeri. Mevcut yük.: 46 cm, gen.: ~64.5 cm. Tarih Önerisi: Geç Antik Çağ.

A. Pralong, Prokonnesos üretimi Korint başlıklarında; helislerin bulunmaması ile genellikle *abacus*larının düz şerit biçimde tasarlanmış olmasını Geç Antik Çağ özellikleri arasında saymaktadır. Bu döneme ait bazı tekil örneklerde *kalathos* kısmından *abacusa* yükselen filizler bulunmaktadır (1997: 35 kat. no. EGY R CAI 9, s.40 kat no: RFA X FRA 3). A. Pralong'un tipoloji çalışmasında tip 1/a grubunda değerlendirdiği Kudüs'teki Azize Anna Kilisesi'nin yakınındaki Bethesda Havuzu'nun girişindeki duvarda bulunan benzer bir örneği R. Kautzsch MS 4. yüzyıla tarihlendirmiştir (Kautzsch, 1936: 103, lv. 19, res. 284).

2.7. Korint paye / pilaster başlığı (Res. 26, Çiz. 21). Yer Kapı ile batısındaki kule arasında iç sur sırası beden duvarı güney yüzünde (40.18244, 29.05667). *Kalathos*unun üzerinde çift sıra *acanthus* yaprakları yer almaktadır. Üst kısmı kırık ve eksiktir. No. 2.6 ile benzerdir. Prokonnesos mermeri. Mevcut yük.: 33,3 cm, gen.: ~52,5 cm. Tarih Önerisi: Geç Antik Çağ.

2.8. İmpost (Res. 27, Çiz. 22). Zindan Kapı ve Fetih Kapı arasında güney iç sur duvarının güney yüzünde (40.18299, 29.05283). Yük.: 19 cm, Gen.: 47 ~ cm. Kenarları hafif içbükey, kesik piramidal impostun görünen dar yüzünde alt kolu uzun, kol uçları genişleyen bir haç kabartması yer almaktadır. Mermer. Tarih Önerisi: MS 5.-6. yüzyıllar.

Geç Antik Çağ mimarisinde başkent ve diğer eyaletlerde yaygın olarak kullanılmış olan kesik piramidal, iki veya tek yüzünde haç kabartması bulunan impostların Bursa ve çevresindeki geç Antik yapılarda da sıkça kullanıldığı, Arkeoloji Müzesi'nde ve Erken Osmanlı yapılarındaki örneklerde anlaşılmaktadır. Bursa çevresindeki diğer benzer impostlardan biri Mudanya'ya bağlı Tirilye'deki (Zeytinbağı) Pelekete Manastırı'nın Hagios Ioannes Theologos Kilisesi'nde, bir diğeri Bursa, Gölyazı'da da bulunmaktadır (Y. Ötügen, 1996: s. 226. lv. 42, res. 4; A. Tiryaki, 2016: s. 822, res. 5). T. Zollt, İstanbul, Saraçhane'deki impostu MS 5. - 6. yüzyıllara tarihlendirmiştir (1994: s. 75., lv. 32, res. 172). Isparta, Yalvaç Müzesi'nde de MS 6. yüzyıla tarihlendirilmiş benzer haç betimli impost yer almaktadır (T. Yeşiltaş, 2012: s. 34, kat. no.: 4, res. 4a-4b).

2.9. İmpost (Res. 27, Çiz. 23). Zindan Kapı ve Fetih Kapı arasında güney iç sur duvarının güney yüzünde (40.18298, 29.05284). Kesik piramidal şekilli impostun görünen yüzünde eşit kollu bir haç kabartması yer almaktadır. Gri mermer. Yük.: 21 cm, Gen.: ~35 cm. Tarih Önerisi: MS 5.-6. yüzyıllar.

Benzer haç tipinin olduğu çeşitli örnekler Çanakkale Müzesi'nde ve Uşak Müzesi'nde de bulunmaktadır (A. Çaylak-Türker, 2019: s. 369, s. 647, fig. 950). Uşak Müzesi'ndeki MS 6. yüzyıla ait kireç taşından İon-impostta da eşit kollu haç kabartması yer almaktadır (E. Parman, 2002: s. 196-197, lv. 129, res.: 176).

2.10. Korniş (?) (Res. 28, Çiz. 24). Yer Kapı ile batısındaki kule arasında iç sur sırası beden duvarı güney yüzünde yer almaktadır. (40.18243, 29.05632). Prokonnesos mermeri. Mevcut yük.: 27,5 cm, gen.: ~90 cm. Parçanın görünen yüzünde içbükey profilli yiv dizisi, bunun üzerinde bezemesiz bir düz şerit bulunmaktadır. Diğer yüzlerinin görülememesi tanımlamayı zorlaştırmaktadır. Arşitrav veya lento tacı gibi başka bir mimari öge olma olasılığı da vardır. Tarih Önerisi: MS 8.-9. yüzyıllar.

Genellikle yiv veya oluk olarak anılan stilize ters palm yaprak dizisi, MS 1. yüzyıldan itibaren mimaride yaygın olarak yer almaya başlamış, Geç Antik Çağ'da friz, başlık, impost, korniş ve arşitravları süslemiş, değişen oranlar ile Orta Çağ'da da kullanılmaya devam etmiştir.

Surlardaki kornişin yakın bir benzeri MS 8. yüzyıllara tarihlenen İznik'teki Koimesis Kilisesi'nin *prothesis* kapısının lento tacıdır (O. Wulff, 1903: s. 166, fig. 20b, s. 167). Bursa'daki benzer bir diğer örnek, Tirilye Fatih Camisi'nin kapısının iç çerçevesini taçlandırmaktadır. Bursa Arkeoloji Müzesi'ndeki surlardaki örnekten küçük farklarla ayrılan yiv bezemeli sütun başlıkları, arşitrav blokları farklı dönemlere aittir. (F. Aytekin, 2019: s. 50, s. 103-104, Kat. No.: 73-74-75, res. 128-129-130-132).

2.11. Korniş (Res. 29, Çiz. 25). Taht-ı Kale Kapısı'ndan Yer Kapı'ya açılan koridorda, beşgen kule duvarındadır (40.18253, 29.05739). Mermer. Mevcut yük.: ~16,5 cm, gen.: ~60 cm. İmpost veya paye başlığı da olabilir. Köşe parçasıdır, ön yüzündeki bezeme bandı sol yüzde de devam eder. Sağ tarafı kırıktır. Üst kısmında düz bir bant, eğimli alt kısımda yaprakları uçlarından birbirine değen üç dilimli yaprak veya zambak dizisi bulunmaktadır. Özenli işçilik göstermemektedir. Tarih Önerisi: MS 9.-11. yüzyıllar.

1983'te Gemlik, Gencali'de ilçe kütüphanesinin bahçesinden Bursa Arkeoloji Müzesi'ne getirilmiş olan templon arşitravında ve aynı müzedeki bir lahit parçasında, dörtgen bezeme panellerinin köşelerini süsleyen üç dilimli yapraklar ile karşılaştırılabilir (Y. Ötügen, 1996: s. 80, lv. 7, fig. 3-4, çiz. 10; F. Aytekin, 2019: s. 104, Kat. No.: 76, çiz. 35, res. 133, s. Kat. No. 120a-c, res 195-198)

Sonuç

Bursa Surları'nın muhtelif yerlerindeki çok sayıda Antik, Geç Antik ve Bizans dönemlerine ait bezemeli mimari veya litürjik işlevli parçaların bu çalışmada değerlendirilen 30 tanesi MS 1. yüzyıl ile 9.-11. yüzyıllar arasına tarihlenmiştir. Devşirme malzeme olarak kullanılmış parçaların Yer Kapı civarında yoğun görülmesinin nedeni, surların bu kısmının diğer bölümlerine göre saldırı ve kuşatmalara daha açık olması, buna bağlı olarak daha sık ve büyük onarımlara ihtiyaç duymuş olması ile açıklanabilir.

Ele alınan parçalar arasında Antoninuslar Dönemi öncesine giden mimari öge bulunmamaktadır. Antik parçaların çoğunluğu Hadrianus Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Hadrianus'un MS 120 yılında Nikomedia'yı ziyareti esnasında yaşanan bir depremin Nikaia ve Prusa'yı etkilediği bilinmektedir. İznik Gölü (Ασκανία) kıyısında bulunan bir obelisk üzerindeki yazıtta Nikaia'nın yerle bir olduğundan bahsedilmektedir (K. Doğancı, 2001: 63). Bu depremden üç sene sonra Kyzikos'da yaşanan deprem de bölgeyi etkilemiş, hasar gören kentler imparatorluk hazinesinden ayrılan para ile yeniden inşa edilmiştir (F. W. Hasluck, 1910: 187; K. Doğancı, 2001: 64). Hadrianus Dönemi'nde gerçekleşen bu depremlerden dönemin Prusa'sının da zarar görmüş olması Nikaia ve Kyzikos'a olan yakınlığı sebebiyle akla yakındır. Günümüzde Zindan Kapı'nın avlusunda yer alan üzüm salkımları ve asma yaprakları bezemeli, oval kesitli mermer sütun gövdesi parçasının bir benzerinin Kyzikos Hadrianus Tapınağı'nda bulunması (Z. Koçel-Erdem, 1995: 30, lv. 8.1; Schulz ve Winter, 1990: Taf. 5,1; 5,3), bahsi geçen depremler sonrası Hadrianus'un imar faaliyetleri kapsamında Prusa'nın da onarılan kentler arasında olduğunu düşündürmektedir.

Dion Khrysostomos, diğer kentlerde birden fazla *gymnasium*un olduğu halde Prusa'da sadece bir tane bulunduğundan yakınmaktadır (Dion Chrysostomos, 1962: 17). Güreş müsabakası sahnesinin betimlendiği friz (1.13) Dion Khrysostomos'un bahsettiği *gymnasiuma* ait olmalıdır. Söz konusu kompozisyon ile doğrudan ilişkilendirilemeye de MS 1. yüzyılda Prusalı Diophanes'in olimpiyatlarda *stadion* yarışı kazandığı bilinmektedir (Eusebius, 1818: X).

Surlardaki devşirme malzemenin çoğunluğunu Antik yapılara ait olanlar oluştururken Geç Antik Çağ ve Bizans'a tarihlenenlerin daha az sayıda olmaları olağandır. Bursa surlarının Iustinianus'un hükümdarlığı döneminde kapsamlı bir onarım gördüğü bilinmektedir. İşlevini yitirmiş erken tarihli yapıların nitelikli parçaları yeni inşaat için zengin bir malzeme rezervi oluşturmuş olmalıdır. Parçaların bezemeli yüzleri duvar örgüsüne dışa bakar, görünür şekilde yerleştirilmiş, yapı malzemesi olarak kullanılırken, dekoratif özelliklerinden de faydalanılmıştır. Yapının Orta Çağ evrelerinde kullanılan Geç Antik ve Bizans yapılarından sağlanan öğelerin kullanım biçimi de benzerdir. Sayıca az olmaları üretimin azlığı, malzemenin niteliği ve daha geç tarihli yapılarda yeniden kullanılmaları ile ilgilidir.

Süslemeli mimari elemanların başka yerden taşınmamış, Bursa'daki yapılar için üretilmiş olduğu kabul edilirse, malzemenin çeşitliliği, özenli işçiliği ve boyutları, Roma İmparatorluk Dönemi Bursa'sı hakkında bilgi vermektedir. Çok sayıda gösterişli anıtsal yapı arasında bir *gymnasium*un varlığı olasılığını, güreş müsabakası sahnesinin yer aldığı rölyef ortaya koymaktadır. Kavisli arşitrav-friz blokları, hareketli cepheli anıtsal bir kamu yapısına, içbükey cepheli, merkezi planlı bir anıta ya da dairesel büyükçe bir avlu, meydan veya kitabede belirtilen hamama ait havuzu çevreleyen kolonada, belki de varlığı ancak yazılı kaynaklar ve çok sayıdaki oturma sırası bloğu ile doğrulanabilen tiyatroya ait bir *porticus supra caveama* ait olmalıdır.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Eusebius (1818). Eusebii Pamphili Chronicon Bipartitum Graeco-Armeno-Latinum. Çev. Baptistae Aucher Ancyran. Venice: [Typis Coenobii PP. Armenorum in insula s. Lazari](#).

Dion Chrysostomos (1962). Orationes. Çev. J. W. Cohon ve H. L. Crosby. London: Loeb Classical Library.

Plinius, Caecilius Secundus (1947). Naturalis Historia. Çev. H. R. Rackham ve W. H. Jones. London: Loeb Classical Library.

Strabon (2000). Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası XII/XIII/XIV. Çev. Adnan Pekman İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Modern Kaynaklar

Aydın, Ayşe (2010). “Tapureli, A Kilisesi Altar Kaidesi Işığında Kilikya ve İsaurya Bölgesi Kiliselerinde Görülen Altar Çeşitleri”, OLBA 18, s. 337-370.

Abbasoğlu, Haluk (1994). Perge Roma Devri Mimarisinde Arşitravların Soffit Bezemeleri -Tipolojik Yönden Bir Araştırma-, Ankara: TTK Yayınları.

Akyürek-Şahin, Nalan Eda (2012). “Bithynia’dan Yeni Zeus Bronton Adakları” OLBA 20, s. 345-382.

Alp, Ahmet Oğuz (2006). Pisidia Bölgesi Roma Dönemi Bezemeli Mimari Elemanları, [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arslan, Murat ve Tüner-Önen, Nihal (2019). “Phaselis Kenti’nde 2019 Yılında Gerçekleştirilen Yüzey Araştırmaları ve Kazı Çalışmaları”, Phaselis V, s. 425-463.

Aydın-Çakmak, Tuba (2022). Kyzikos Hadrian Tapınağı Mimari Bezemeleri (1989-2017 Yılları), [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aytekin, Füsün, (2019). Bursa Arkeoloji Müzesi Bizans Dönemi Mimari ve Litürjik İşlevli Yapısal Elemanları, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Eskişehir: Anadolu

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Belke, Klaus (2020). *Bithynien und Hellespont. Tabula Imperii Byzantini 13*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Bingöl, Orhan (1980). “Das ionische Normalkapitell in hellenistischer und römischer Zeit in Kleinasien”, *Istanbul Mitteilungen Beiheft 20*, İstanbul: Deutsches Archäologisches Institut Abteilung.

Büyükkolancı, Mustafa (1996). *Pisidia Bölgesi Tapınak Mimarisini*, [Yayımlanmamış Doktora Tezi], İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Calder, William Moir (Ed.) (1928). *Monumenta Asiae Minoris Antiqua I*. Manchester: The Manchester University Press.

Ceylan, Hakkı Yiğit (2023). *Eskişehir Tarihi Odunpazarı Bölgesindeki Roma ve Bizans Dönemlerine Ait Taş Eserler ve Mimari Devşirme Kullanımı*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cormack, Sarah (2004). *The Space of Death in Roman Asia Minor*, Vienna: Phoibos.

Corsten, Thomas (1991). *Die Inschriften von Prusa ad Olympum*. University of Virginia: Habelt.

Cox, Christopher William Machell ve Archibald Cameron (1937). *Monumenta Asiae Minoris Antiqua. Monuments from Dorylaeum and Nacolea V*, Manchester: The Manchester University Press.

Çavdar, Meltem (2014). *Kırklareli Vize’den Geç Antik-Bizans Dönemi Mimari Plastik Taş Eserler*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Çaylak-Türker, A. (2018). *Byzantine Architectural Sculpture in Çanakkale. Research into the Early Christian and Byzantine Periods on the Valleys that reached the Hellespont 1. Bilgin Kültür Sanat Yayınları*.

Çelik, Mehmet. (2020). *Allianoi’da Bulunan Bergama Tipi Friz ve Sütun Başlıkları*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doğancı, Kamil (2001). “Bursa ve Civarını Etkileyen Depremler (MS 4. Yüzyıla Kadar)”, *Bursa Yöresi’nin Depremselliği ve Deprem Tarihi*, Ed. N. Abacı, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.

Durugönül, Serra vd. (2013). *Silifke Müzesi Taş Eserler Kataloğu*, Ed. S. Durugönül, Mersin: Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi (KAAM) Yayınları.

Erön, Aydın (2007). *Anadolu’da Roma Dönemi Tapınaklarında Görülen Bezemeli Frizler*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hasluck, Frederick William (1910). *Cyzicus*, Cambridge: Cambridge University Press.

İnalcık, Halil (1992). “Bursa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 6, s. 445 449).

Kautzsch, Rudolf (1936). *Kapitellstudien. Beiträge zu einer Geschichte des spätantiken Kapitells im Osten vom vierten bis ins siebente Jahrhundert*. Berlin: Walter de

Gruyter.

Keskin, Esra (2012). “Amasya Müzesinde Bulunan Bir Altar Masası”, Uluslararası Katılımlı XVI. Türk ve Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, s. 473-481.

Kıpramaz, Ali (2019). Herakleia Pontike (Karadeniz Ereğli) Bizans Dönemi Taş Eserleri. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koch, Guntram (2010). “Sarkophage der römischen Kaiserzeit in der Türkei. Ein Überblick (mit einer Bibliographie)”, ADALYA XIII, s. 111-182.

Koçel-Erdem, Zeynep (1995). Anadolu’da Hadrian Dönemi Mimari Bezemeleri, [Yayımlanmamış Doktora Tezi], İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kuran, Aptullah (1996). A Spatial Study of Three Ottoman Capitals: Bursa, Edirne and Istanbul. Muqarnas 13, s. 114–131.

Mansel, Arif Müfid (1964). “Side’deki Vespasianus Anıtı”, Belleten-28, sayı 110, Ankara: TTK Yayınları, s. 185-208.

Mansel, Arif Müfid (1978). Side: 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları, Ankara: TTK Yayınları.

Mendel, Gustave, (1908). Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines du Musée de Brousse, Athènes: Imprimerie P. D. Sakellarios.

Mendel, Gustave, (1966). Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines 3, Roma: L’Erma di Bretschneider.

Metin, Hüseyin ve Mustafa Çidem (2020). “Kremna’dan Bezemeli Arşitrav-Lento-Friz-Örnekleri (Examples of Decorated Architrave-Lintel-Frieze from Cremna)”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-13, 70, s. 402-422.

Ötügen, Yıldız (1996). Forschungen im nordwestlichen Kleinasien, antike und byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa, Tübingen: Ernst Wasmuth.

Özügül, Ayşın (2013). “Yenişehir’de Geç Antik Çağ ve Bizans İzleri”, Tarihten Günümüze Yenişehir Sempozyumu, Bursa: T.C. Uludağ Üniversitesi Yayınları, s. 67-78.

Parman, Ebru (2002). Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Taş Eserler, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Pralong, Annie (1997). Recherches sur les chapiteaux corinthiens tardifs en marbre de Proconnèse, Thèse de doctorat spécialité: Archéologie, Paris: Université Paris 1 Panthéon Sorbonne

Schulz, Armin ve Engelbert Winter (1990). “Historisch-Archäologische Untersuchungen zum Hadrianstempel von Kyzikos”, Mysische Studien, Asia Minor Studien-I, Ed. Elmar Schwertheim, s. 33-82.

Selçuk, Fuat (2019). Knidos C Kilisesi’nde Devşirme Malzeme Olarak Kullanılan Mimari Bloklar, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Seyirci-Kökmen, Hülya (2014), “The Soffits of Rhodiapolis”, CEDRUS the Journal of MCRI, s. 339-353.

Tiryaki, Ayça. (2016). Bursa İli Nilüfer İlçesinde Bulunan Bizans Dönemi'ne Ait Mimari Plastik Taş Eserler, Ed. M. Şahin, S. Sevim ve D. Yavaş, Odrýsses'ten Nilüfer'e Uluslararası Nilüfer Sempozyumu. Ankara: Özyurt Matbaacılık. s. 817-841.

Walker, Susan. (1990). Catalogue of Roman Sarcophagi in the British Museum. London: BMP.

Wulff, Oskar. (1903). Die Koimesiskirche in Nicäa und ihre Mosaiken. Nebst den verwandten Kirchlichen Baudenkmälern. Eine Untersuchung zur Geschichte der byzantinischen Kunst im 1. Jahrtausend. J. H. ED. Heitz (Heitz & Mündel): Straßburg.

Yeşiltaş, Tülay (2012). Yalvaç Müzesi'ndeki Bizans Dönemi Taş Eserleri, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yener, Barış (2019). Laodikeia Roma Dönemi Mimari Bezemeleri, [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Denizli: Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü.

Yıldırım, Nazlı (2020). "Sinope Kentinden Boğa Başlı Girland Bezemeli Mimari Bloklar", Karadeniz İncelemeleri Dergisi 28, s. 547-568.

Yurtsever, Adem (2017). "Side'de MS 1.-3. Yüzyıllar Arasında Yumurta-Ok Bezemelerinin (İon Kymationu) Stilistik Değişim ve Gelişimi (Stylistic Change and Progress of Egg-and-Dart (Ionic Kymation) Ornaments at Side Between 1st-3rd A.D.)". Ed. Gökhan Coşkun. Anadolu, Arkeoloji, Zaman ve Mekan. Dumlupınar Üniversitesi V. Arkeoloji Sempozyumu. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık.

Zollt, Thomas (1994). Kapitellplastik Konstantinopels vom 4. bis 6. Jahrhundert n. Chr: mit einem Beitrag zur Untersuchung des ionischen Kämpferkapitells 1, Forschungsstelle Asia Minor, Universität Münster. Dr. Rudolf Habelt, GMBH: Bonn.

Elektronik Kaynaklar

URL-1 <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr> (Erişim Tarihi: 08.02.2024).

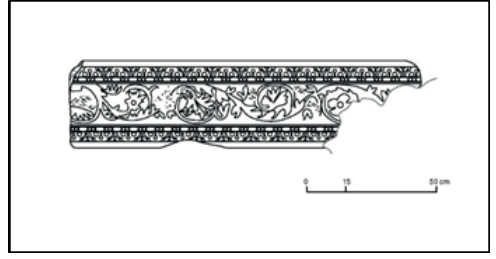
URL-2 https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1973-0327-44 (Erişim Tarihi: 10.02.2024).

Resim 1: Bursa Kalesi. Ortofoto. <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr> (Erişim Tarihi: 08.02.2024).

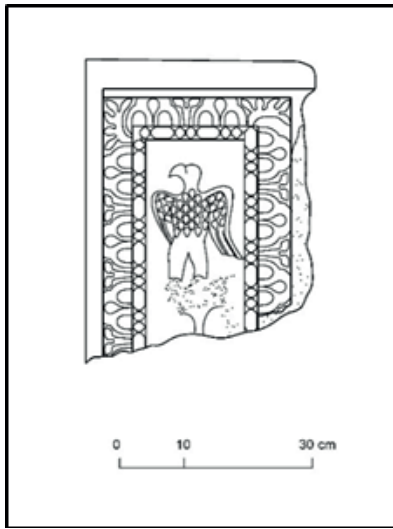
Resim 2: Yer Kapı'daki pilaster.

Çizim 1: Yer Kapı'daki pilaster.

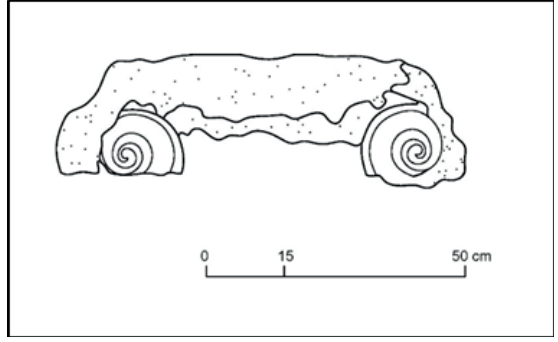
Resim 3: Yer Kapı'daki kartal tasvirli pilaster.

Çizim 2: Yer Kapı'daki kartal tasvirli pilaster.

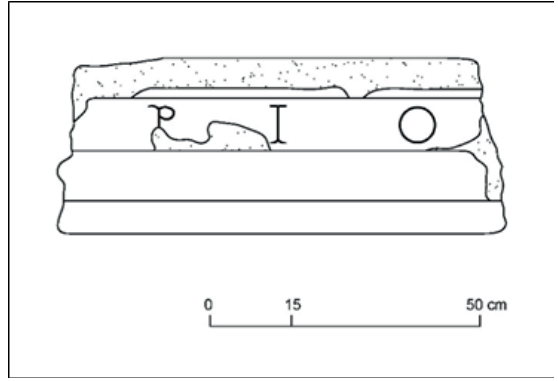
Resim 4: Zindan Kapı'daki İon sütun başlığı.

Çizim 3: Zindan Kapı'daki İon sütun başlığı.

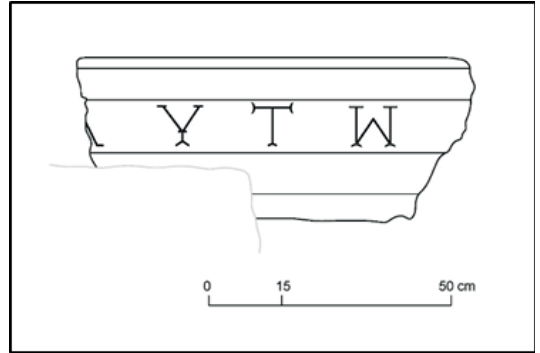
Resim 5: Yer Kapı'daki dış duvar örgüsündeki yazıtlı arşitrav.

Çizim 4: Yazıtlı arşitrav.

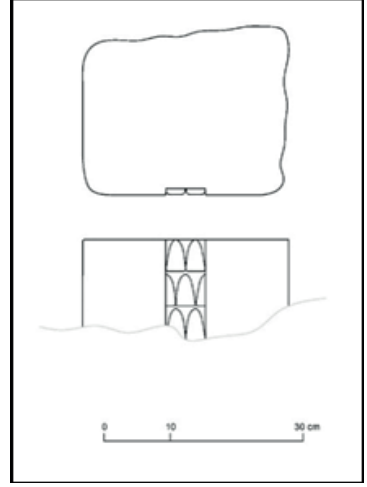
Resim 6: Yer Kapı'daki yazıtlı arşitrav.

Çizim 5: Yer Kapı'daki yazıtlı arşitrav.

Resim 7: Yer Kapı'daki arşitrav.

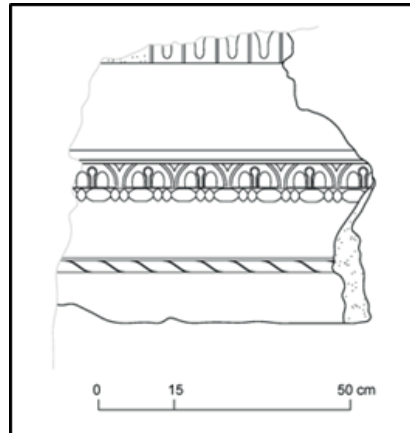
Çizim 6: Arşitrav.

Resim 8: Hisar Kapı güneyindeki arşitrav.

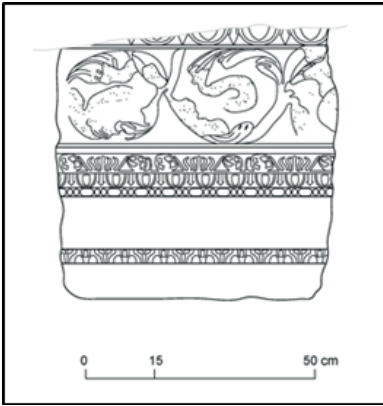
Resim 9: Güney kule içindeki arşitrav-friz bloğu.

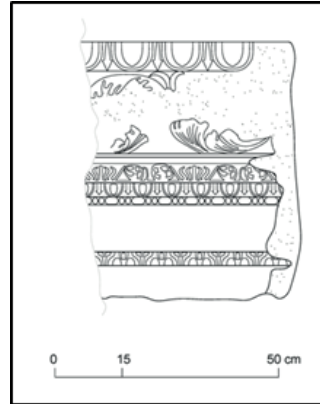
Çizim 7: Arşitrav-friz bloğu.

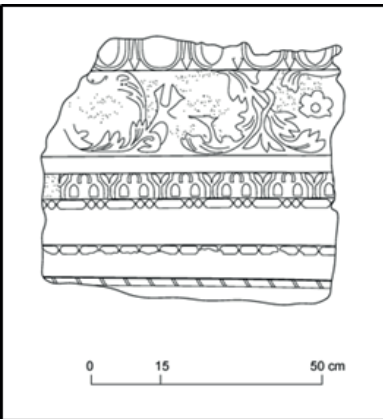
Resim 10: Zindan Kapı'daki arşitrav-friz blokları.

Çizim 8: Arşitrav-friz bloğu.

Çizim 9: Arşitrav-friz bloğu.

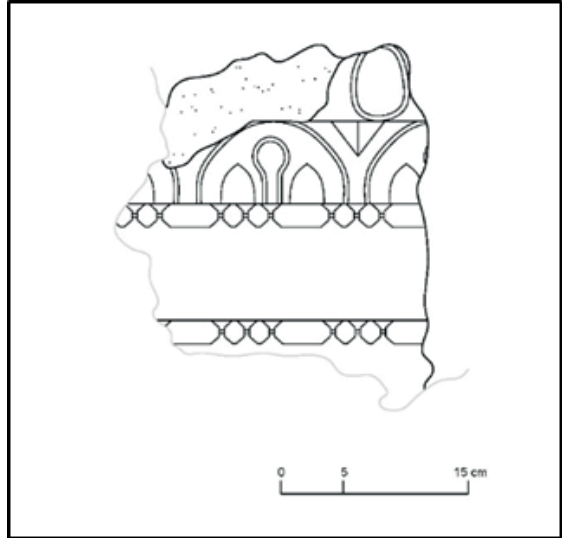
Çizim 10: Arşitrav-friz bloğu

Çizim 11: Arşitrav-friz bloğu

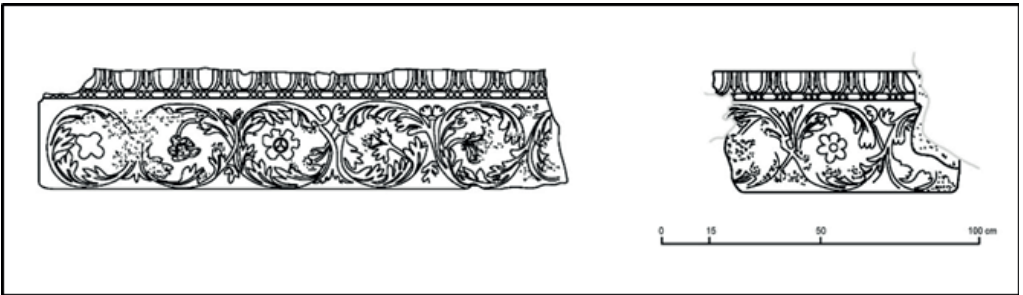
Resim 11: Yer Kapı'nın batısında arşitrav-friz bloğu.

Çizim 12: Arşitrav-friz bloğu.

Resim 12: Yer Kapı'nın batısındaki friz parçaları.

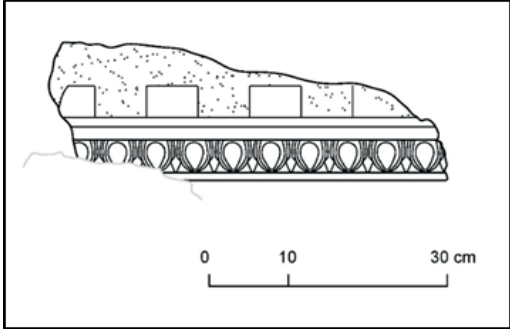
Çizim 13: Yer Kapı'nın batısındaki friz parçaları.

Resim 13. Yer Kapı'da insan tasvirli friz parçası.

Çizim 14. Friz parçası.

Resim 14: Fetih Kapı yakınındaki korniş.

Çizim 15: Korniş.

Resim 15: Zindan Kapı'nın doğusundaki korniş.

Resim 16: Yer Kapı batısındaki korniş.

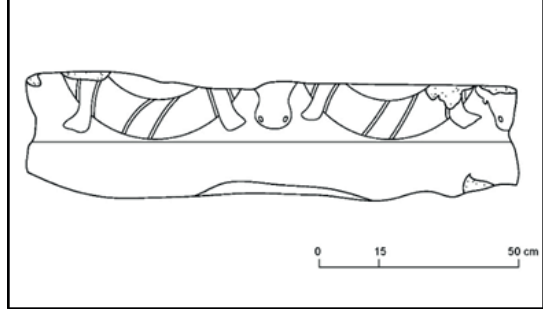
Resim 17: Zindan Kapı'nın kuzeyindeki korniş.

Resim 18: Fetih Kapı batısındaki adak steli.a

Resim 19: Girlandlı bukephalionlu lahit parçası.

Çizim 16: Lahit parçası.

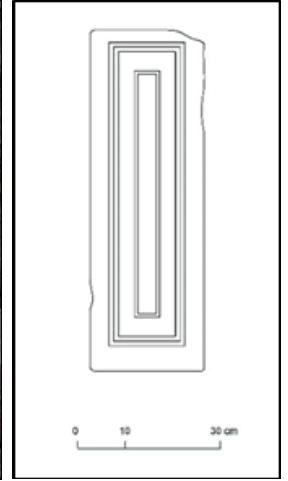
Resim 20: Kule üzerindeki altar (?) parçası.

Resim 21: Kule üzerindeki altar (?) parçası.

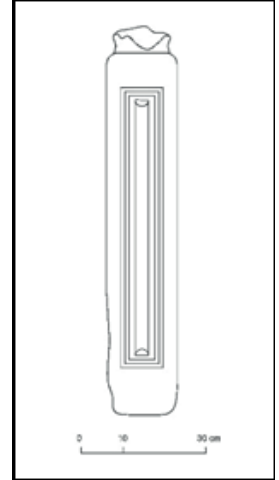
Resim 22: Hisar Kapı güneyindeki korkuluk babası.

Çizim 17: Korkuluk babası.

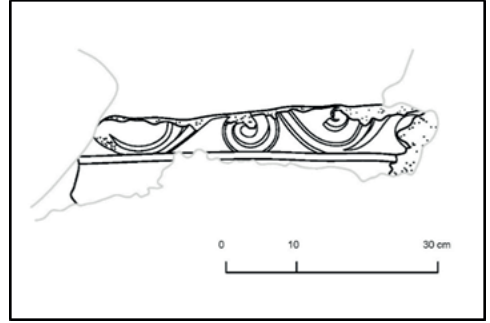
Resim 23: Hisar Kapı güneyindeki korkuluk babası.

Çizim 18: Korkuluk babası.

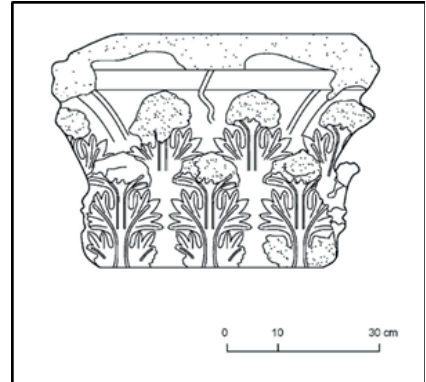
Resim 24: Levha (?).

Çizim 19: Levha (?).

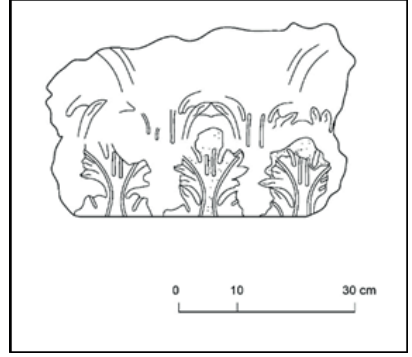
Resim 25: Yer Kapı'daki pilaster başlığı.

Çizim 20: Yer Kapı'daki pilaster başlığı.

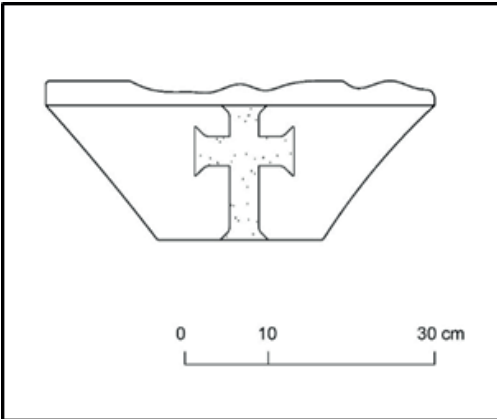
Resim 26: Yer Kapı'daki pilaster başlığı.

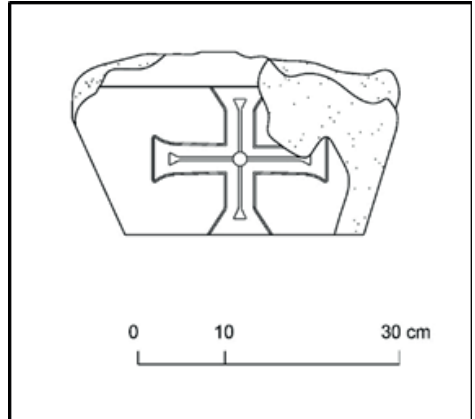
Çizim 21: Korint pilaster başlığı.

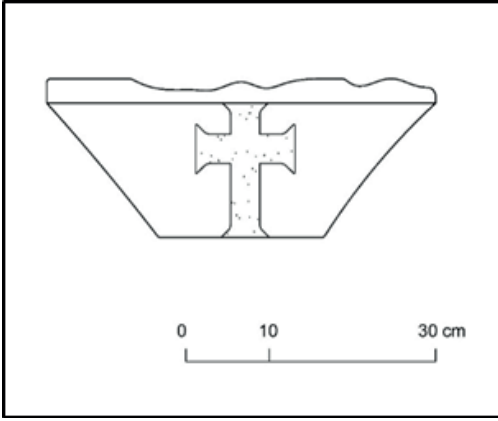
Resim 27: İpostlar.

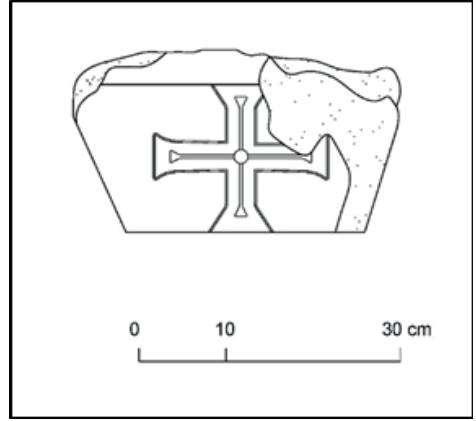
Çizim 22: İpost.

Çizim 23: İpost.

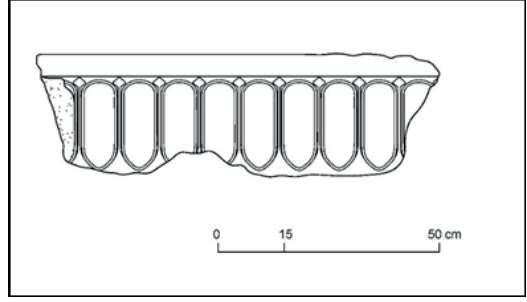
Çizim 22: İmpost.

Çizim 23: İmpost.

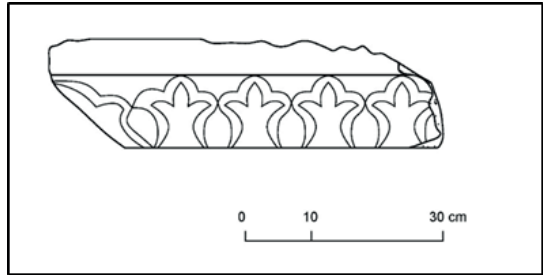
Resim 28: Korniş (?) parçası.

Çizim 24: Korniş (?) parçası.

Resim 29: Yer Kapı doğusundaki korniş.

Çizim 25: Korniş.

